

Magyar nyelv- és nyelvjárászigetek Romániában*

1. Többször írtam és beszéltem róla, mintegy mentegetőzésként, hogy bizonyára alkati, de inkább sorsszerű az, hogy akik kívül vannak a tudomány nemzeti intézményrendszerén, óhatatlanul túlságosan is sok mindennel foglalkoznak. Ezzel magam is így vagyok. Ezért választottam olyan témát, amely sokféle megközelítést igényel, és sokféle tanulással jár: kapcsolódik a kolozsvári nyelvészek hagyományos témáihoz (dialektológia, nyelvi kontaktus) és a népi kultúra vizsgálatához. De mivel a nyelvi és nyelvjárás szigetek sajátos környezetei a nyelvhasználatnak és a nyelvmegtartásnak, a tanszék mai előnyelvi kutatásaiban is terepként és témaként egyaránt fontosak. Így implicit módon egyaránt lehetőségem van arra, hogy a kolozsvári nyelvészek előző nagy nemzedékének fontos eredményeire utaljak, és ezzel adózzak mestereink emlékének, és arra is, hogy a mai kutatások néhány eredményére hivatkozzam, és hogy jelezzem a témával kapcsolatos további tennivalókat.

Hogy a nyelvzigetekről és nyelvjárászigetekről ma többet lehet mondani, az a magyarországi és az erdélyi dialektológia újabb eredményeinek és kiadványainak köszönhető, forrásként főképpen „A romániai magyar nyelvjárások atlaszá”-nak (= RMNyA. I–IX. kötet. Anyagát gyűjtötte és a kéziratot összeállította MURÁDIN LÁSZLÓ. Szerk. JUHÁSZ DEZSŐ. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 1995–). A RMNyA.-ban a korábban ismert szigetek kutatópontként szerepelnek. Mivel azonban az atlasz köteteinek publikálása még nem fejeződött be, és várható további erdélyi tájnyelvi atlaszok kiadása is, felvethető, hogy nem korai-e a témával való foglalkozás. A nyelvfeldrajzi adatok folyamatos kiegészítése és digitális feldolgozása megítélésem szerint két vonatkozásban bővítheti mostani tudásunkat: a tipológiai jegyek árnyalásában és az egyes szigetek kiterjedésének pontosításában. Ehhez azonban arra is szükség van, hogy a mintegy négy évtizeddel ez-

* Akadémiai székfoglalóként hangzott el 2005. április 11-én.

előtt gyűjtött adatokat élőnyelvi vizsgálattal ellenőrizzük, és legyünk tekintettel a demográfiai helyzet alakulására.

2. Előljáróban néhány szót a terminológiáról. A *sziget* metafora természetes egy olyan megközelítésben, amely a nyelvet földrajzi dimenziójában szemléli. A *sziget* implikálja a *víz*-et, a *tenger*-t, a kettő együtt pedig viszonylag szilárd körvonalakat sugall és viszonylagos állandóságot. Ez már a metafora csapdája: a nyelv esetében ugyanis sem az egyik, sem a másik nem föltételezhető (I. SZILÁGYI N. SÁNDOR, Elmélet és módszer a nyelvészetben különös tekintettel a fonológiára: Erdélyi Tudományos Füzetek 245. Kolozsvár, 2004. 10. kk.). Nem annyira tiszták a viszonyok: a viszonylag összefüggő vízfelület, azaz valamely nyelvjárási régió vagy nyelv más nyelvekkel egyszerre lehet jelen.

Alapértelmezésben a *nyelvsziget* azt jelenti, hogy az **A** nyelvet (többnyire annak valamely dialektusát) **B** nyelvi környezetben beszélik. A német vagy az orosz nyelv vonatkozásában implicit módon az értelmezésben az is benne volt, hogy a nyelv-sziget az adott nyelvterületen kívül található, és az is, de ez már történeti szempont, hogy a szigethelyzet valamely expanzió következménye. (Erről részletesebben I. SZABÓ JÓZSEF, Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárászigetek. Dél-alföldi Évszázadok 3. Békéscsaba–Keckskemét–Szeged, 1990. 27. kk.). A *nyelvjárásziget* valamely azonnyelvi dialektusnak mint szigetnek egy másik dialektusba (nyelvjárási régióba) való beékelődését jelenti (IMRE SAMU, A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971. 366; SZABÓ i. m. 25). Ez az újabb keletű, IMRE SAMUTól eredő tisztázás főlegessége tette a szakirodalom korábbi *külső nyelvjárásziget* és *belső nyelvjárásziget* terminusát.

Ha viszont szigorúan értelmezzük a *nyelvsziget*-et, tehát kizárólag a más nyelvű környezetet tekintjük relevánsnak, akkor a külső magyar nyelvi régiók jelentős része ilyen szigethelyzetben van. A Mezőség „számos szigetre töredezett szét” (BALOGH LAJOS, A nyelvjárászigetek. In: Magyar dialektológia. Szerk. KISS JENŐ. Bp., 2001. 265; „Szigetek a Holttengerben”, amint egy 1998-ban megjelent mezőségi témájú irodalmi antológia címe mondja), a moldvai magyar „szigethelyzetű”, szigetek halmaza, de ugyanez mondható el a Szilágyságról, a romániai Biharról stb. Mivel ebben az értelmezésben ökolingvisztikai és szociolingvisztikai szempontok figyelembevételével összefolyik a *sziget* és a *tenger*, és így mindenképpen indokolt volna az *archipelagus*, azaz a *szigetvilág* geolingvisztikai terminusként való használata, a javaslatom az, hogy a *nyelvsziget* dialektológiai értelmezését szűkítsük le azzal, hogy ez mint nyelv-földrajzi egység a nyelvhatár szélső peremén, illetőleg azon kívül helyezkedik el. Nem feledkezve meg természetesen arról, hogy a nyelvhatár is folyamatosan változik, a magyar esetében a peremrégió mindenütt foszlik. Ilyen alapon a Mezőség továbbra is értelmezhető nyelvjárási régióként, annak szórványjellegét, a két nyelvűséggel összefüggő, ott végbemenő folyamatok értelmezését, értékelését pedig a szociolingvisztika és az ökolingvisztika körébe utaljuk. (A másik lehetőség a külső és belső nyelv-sziget megkülönböztetése volna; ez kevésbé tűnik produktívnak.)

A *nyelvjárásziget* IMRE SAMU meghatározásában „magyar anyanyelvű környezetben alapvetően eltér valamennyi szomszédos nyelvjárástípustól” (i. m. 366). Ebben is keveredik az ökolingvisztikai és a tipológiai szempont. Ezen az alapon például a bihari (többnyire román) környezetben beszélt Fekete-Körös völgyi magyar nyelvjárást inkább nyelv-szigetnek kellene minősíteni, holott magyar dialektológiai szempontból az a releváns, hogy ez a Tisza–Körös vidéki nyelvjárási régió peremén beszélt mezőségi típusú nyelvjárásziget. Hasonlóképpen: ha a moldvai magyart nyelvjárási régiónak tekintjük – mint teszi ezt a dialektológiai kézikönyv, miközben hangsúlyozza annak nyelv-sziget helyzetét –, akkor annak északi változatát, magát a szűkebb értelemben vett csángót, a régi-

ón (vagy a nyelvszigeten) belüli, tipológiai jellegében eltérő nyelvjárásszigetnek kell tekintenünk.

A fő kritériumnak (esetleg az egyetlennek) véleményem szerint a tipológiaiak kell lennie, annak ti., hogy a nyelvjárássziget határán törés, diszkontinuitás van fontos nyelvjárás-tipológiai jegyek tekintetében. A releváns tipológia azért is fontos a magyarban, mert ezen az alapon lehet virtuálisan összeilleszteni a történetileg széthullott tömböket: részben alátámasztani településtörténettel kapcsolatos hipotéziseket, részben pedig a nyelvi tények alapján kell elfogadható magyarázatokat keresni (Erről l. BENKŐ LORÁND, A nyelv-földrajz történeti tanulságai. In: *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból.* Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ. Bp., 1967/2003. 2: 156–177; SZABÓ i. m. 11–2).

Minden tipológiában alapvető kérdés, mennyire markánsak, relevánsak a diszkontinuitást jelző tipológiai jegyek (a megfontolandó szempontokra l. BENKŐ i. m. 167 kk.). Fontosak, alapvetőek-e például azok a tipológiai sajátosságok, amelyek alapján föltételezhető a szilágysági Sarmaság, Újsarmaság, Bogdánd, Désháza nyelvjárássziget volta? MÁRTON GYULA ezt saját nyelvöldrajzi gyűjtése alapján azzal indokolta, hogy a környezettől eltérően a *kő* és *ló* típusú szavakat itt nem *kű*-nek, illetőleg *lú*-nak ejtik, hanem a köznyelvihez hasonlóan vagy nyitódó diftongussal (MÁRTON: *NyIrK.* 20. 1976: 9). Megítélésem szerint ez jelenthet ugyan némi elkülönülést a dialektológiailag amúgy sem egységes Szilágyságon belül, az általános magyar nyelvöldrajz szintjén azonban ez még nem indokolja e települések, illetőleg településcsoportok nyelvjárásszigetként való számon tartását.

A másik kérdés: hová sorolhatók az olyan települések, amelyek nyelvhasználatában több magyar nyelvjárás-típus is képviselve van, a heterogén nyelvjárásszigetek, illetőleg mi van a városi településekkel. Az előbbiekre tekintettel kell lenni, mert például a Bánságban gyakori jelenség a típusok együttes jelenléte, az utóbbiakat viszont ajánlatos kizárni az ilyen jellegű minősítésekől. Kolozsvár például két magyar nyelvjárás régió határán fekszik, de természetszerűleg gyűjtőhely, sűrített magyar Erdély, sűrített román Erdély. Bizonyos értelemben a székely régió kívüli erdélyi városok mind szigethelyzetben vannak, sőt a városon belül is szigetek vannak. Ennek azonban nincs relevanciája a dialektológia szempontjából.

3. A nyelv- és nyelvjárásszigetek dialektológiai kutatástörténetét legutóbb (1990-ben) SZABÓ JÓZSEF foglalta össze, és neki köszönhetjük a magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek monografikus feldolgozását is. Mind ő, mind jóval előtte BENKŐ LORÁND (1967-ben) jelezte a magyar nyelvészet és ezen belül a magyar dialektológia lemaradását ebben a témában. Az is egyértelmű, hogy a magyar esetében nem a nyelvsziget-kutatás a fontos, hanem a nyelvjárásszigetek kutatása. Ez összefügg azzal, hogy a magyar nyelv korábbi és jelenlegi mozgására nem az expanzió volt a jellemző, hanem a regresszió, így a szigetek döntő többsége a nyelvterület peremén, illetőleg azon belül helyezkedik el. A kutatások elméleti megalapozásában fontos IMRE SAMU tipológiai jellegű szintézise 1971-ből (i. m.).

A magyar kutatások megkésetttségének alapvető oka a nyelvöldrajzi kutatások lemaradása. A MNyA. megjelenése előtt erre egyszerűen nem is volt lehetőség, csak az egyes helyi nyelvjárások leírásában. A magyar nyelvterület romániai részének vizsgálata még további évtizedekkel később meg, mivel: 1. a MNyA.-ba Erdélyből sajnálatos módon csak kevés kutatópont kerülhetett be; 2. a romániai magyar nyelvöldrajz eredményeinek publikálása (a legfontosabb RMNyA.) pedig csak az elmúlt évtizedben kezdődhetett meg (de még nem fejeződött be). A 2001-ben kiadott „Magyar dialektológia” című kézikönyvben

BALOGH LAJOS e kérdés tárgyalásakor már részben a RMNyA. adatait is figyelembe vehette. Részben ez a hiány és lemaradás indokolta saját témaválasztásomat is, noha – tisztában vagyok vele – ez csak felvetése lehet a további évtizedekben elvégzendő feladatoknak.

A „hiányt” és a „lemaradást” kizárólag a nyelvföldrajzi alapú, átfogó dialektológiai vizsgálatokra és leírásokra értem, a tipológiai megközelítésre, mert egyébként a legtöbb nyelv- és nyelvjárászati írást folyamatos és igen élénk volt az érdeklődés. Elég talán csak a moldvai magyarra vonatkozó régebbi és legújabb, könyvtárnyi irodalomra utalnom, de ehhez hasonlóan Barcaság, Hétfalu, Oltszakadát is jól ismert a szakirodalomból. (Talán a moldvai iránti fokozott, néha konjunkturális érdeklődés vezetett el ahhoz is, hogy a *csángó* megnevezés használata előbb a moldvai magyarság egészére, majd több más, többé-kevésbé elszigetelt, peremhelyzetű csoportra is kiterjedt: a gyimesiekre, a hétfalusiakra, a bukovinai székelyek némely csoportjára stb.).

4. A dialektológia egészéhez hasonlóan a nyelv- és nyelvjárászati vizsgálatában is termékeny, új szempontokat kínál a korábban már említett szociolingvisztika és ökolingvisztika. Erdély vonatkozásában továbbra is fontosnak tekinthetők e kutatások történeti, népmozgási, településtörténeti tanulságai, magam mégis e különleges helyzetek által meghatározott nyelvi folyamatok általános és társasnyelvészeti vonatkozásaira is utalni szeretnék. Azt már előttem is többen jelezték (HORGER ANTAL is például: A magyar nyelvjárások. Bp., 1934. 5), hogy a nyelvjárás terület tipológiai diszkontinuitása a szigethelyzetben levő nyelvjárásnak a tágabb környezet irányába való konvergens mozgását eredményezi: a sziget belemosódik a környezetébe. A nyelvsziget ezzel ellentétben konzerválódik, különfejlődik: archaizmusok és sajátos neologizmusok egyaránt jellemezhetik (vö. BENKŐ, Magyar nyelvjárás-történet. Bp., 1957. 31). Közben általánossá válik benne a kétnyelvűség, és óhatatlanul megindul a szigetnyelv fölcserélése a környezetnyelvre. A szigethelyzettel együtt jár az elszigeteltség. Ezt jól példázza legnagyobb nyelvszigetünk, a moldvai magyar. Magán a nyelvszigeten belül viszont az északi csángó és a székely keveredett egymással. Nagyobb távlatban mindkét folyamatot úgy lehet értékelni, hogy az része az areális kiegyenlítődésnek.

A konvergencia azonban nem minden esetben egyértelmű; két okból. 1. A nyelvjárási jelenségek még az ilyen szigethelyzetben is rendkívül konzervatívak: a Bánság telep falvaiból VÖÖ ISTVÁN leírásából ismerünk több példát arra, hogy száz-százötven év alatt még a településen belül sem tűntek el az eredeti tipológiai különbségek. 2. Néhány évszázada a nyelvjárási régiók és a nyelvjárászati mozgását már elsősorban az az általános konvergencia befolyásolja leginkább, amelyet a köznyelv határoz meg. Jó példa erre a kalotaszegi Jegenye, amely már csak azért sem vette át a kalotaszegi nyelvjárás tipológiai jellegzetességeit, mert maga eredetileg is közelebb állt a köznyelvhez, mint nyelvjárási környezete. (KÓS KÁROLY szerint Radnót vidékéről telepítették ide őket a katolikus restauráció korában; l. tőle: Kalotaszeg. Kolozsvár, 1932. 101; továbbá LAKÓ ELEMÉR, A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó rendszere. Bukarest, 1974. 9–10).

5. A magyar nyelvre már jó néhány évszázada a földrajzi és a demográfiai regresszió a jellemző. A nyelvhatár foszló peremén a dialektológiai értelemben vett nyelvi és/vagy nyelvjárási szigethelyzetet alapvetően az határozza meg, milyen az adott közösség kommunikációs kapcsolata a nyelvterület többi részével. A magyar nyelvhatár északkeleti peremén fölmerült Domokosnak és Magyardecének a nyelv- és nyelvjárászati volta. Ez a két település nemcsak a nyelvhatár, hanem két nyelvjárási régió, az északkeleti és a mezőségi érintkezési sávjában is fekszik; Domokos viszonylag elszigeteltebben. Domokos a Lápos mente egyetlen magyar többségű települése (a továbbiakban a demográf-

fiai arányokat két számmal jelzem az 1992-es népszámlálás adatai szerint, az első a magyarok, a másik a románok számát jelzi; Domokos esetében ez 900/80), a XX. században végig megőrizte stabilitását, a friss vizsgálatok előrejelzései viszont kedvezőtlenek (BICZÓ GÁBOR, Asszimiláció és identitásváltás küszöbén: egy észak-erdélyi református magyar szórvány, Domokos esete: Erdélyi Múzeum 62. 2000/3–4: 139–46). Szigorúan nyelvjárás-tipológiai szempontból nem sziget: a mezőségek talán legészakibb települése. Magyardécse viszont (1763/4) – tőle délebbre és keletebbre – tipológiailag is sziget éppen, mivel nyelvjárásában nem lelhetők föl a mezőségi nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságai, az *a*-zás és az *e*-zés.

A székely nyelvjárás régió peremén a szintén némileg elszigetelt gyimesi és kászoni kistájat szintén nem indokolt nyelvjárás-szigetnek tekinteni.

A nyelvhatár délkeleti csücskében Zabola–Zágon vonalától délre, majd nyugat felé haladva a RMNyA.-ban a hétfalusi kis régiót képviselő Tatrangon át a szórványokként és peremszigetként számon tartott Krizba (570/626), Halmágy (280/320), Kóbor (157/30), Datk (399/148), Nagymoha (363/144) a szélső pontok. A mai déli nyelvhatárnál jóval délebbre van elszigetelődve Oltszakadát (163/564), majd Lozsád, Csemakeresztúr, a Bánságban pedig nyelvjárás-szigetként Végvár. Ma már általánosan elfogadott az a vélemény, hogy a peremterületek legtöbb magyar nyelv-szigete (a székely nyelvjárással együtt) az Árpád-kori határvédelmi célú népességáttelepítés következtében alakult ki egy eredetileg viszonylag egységes magyar nyelv-változatot beszélő csoportból. A székely és a dél-erdélyi szigetek távolabbi peremgócokkal való történeti összetartozásának nyelv-földrajzi bizonyítékait BENKŐ LORÁND tárgyalta és bizonyította több tanulmányában, szintén a MNyA. anyaga alapján (akadémiai székfoglalójában is: l. BENKŐ 1967/2003. i. m.).

Az erdélyi déli perem keleti része valóban a székely régió sajátosságait mutatja. Ezek a települések viszonylag elszigetelt és elszórványosodott peremhelyzetű nyelv-szigetek. Ebben a helyzetben a kiterjedt kétnyelvűség és az intenzív nyelvi kontaktus velejárója a gyakori lexikális hiány, a kontaktuselemek nagy száma, valamint a megnevezésekben mutatkozó bizonytalanság. Minderre bőven kínál példákat a RMNyA. Az I/46. térképlapon az 'elegybúza' megnevezésében teljes a lexikális hiány a moldvai székely kutatópontoktól a bánsági Végvárig. Az I/38. térképen ugyanezen a peremvonalon a 'mezőőr' megnevezésére kizárólag a román eredetű *zsitar* használatos. (Ezt a RMNyA. adatai alapján statisztikailag is igazoltuk. L. MÁRTON–PÉNTÉK–VÖÖ, A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai. Bp., 1977. 8; PÉNTÉK JÁNOS, Kísérlet a regionális szintű román nyelvi hatás mértékének kvantifikálására. In: Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. Szerk. KONTRA MIKLÓS. Bp., 1992. 162–3).

Datk, valamint Szarazajta, Alsórákos és Erdőfüle, továbbá külön Oltszakadát némely sajátosságaikban nyelvjárás szempontból külön szigetekké váltak. A három erdővidéki településen az [ó] sajátos diftongusban való realizációja, a datki helyi nyelvjárás különös illabiális és elhasonulásos tendenciája (kötő: *kötéj*, felső: *felsőj*, cséplő: *cséplé*, szedő: *szedéj*, forgó: *forgóü*, hadaró: *hadarö*, tarló: *tarröü*), az oltszakadati *a* : *e*, *ë* megfelelés (elhasonulás *á* előtti helyzetben: *kepályuk*, *kelásza*) mind külön nyelvi fejleménynek minősül. Egyéb alapvető sajátosságaikban a székely régióhoz való kapcsolódásuk kétségtelen. További kutatások feladata lehet annak megállapítása, milyen szerepe lehetett e jelenségek kialakulásában a sajátos nyelvi környezetnek, annak, hogy ezek a települések a székely, a szász és a román korábbi érintkezési zónájában, átfedési sávjában találhatók.

A hétfalusi települések viszonylagos elszigeteltségük ellenére nyelvjárás szempontból nem tekinthetők szigetnek: itt is az orbai tájszólás legfőbb típusjegyei a jellemzőek szász és román kontaktuselemekkel. Demográfiailag viszont sajátos helyzetben vannak: Brassó közvetlen környezetében a lakosság a közelmúltban is általában gyarapodott (külö-

nösen Négyfalué és Zajzoné), a magyaroké viszont apadt. Stagnálás jellemző Datkra, elköltözéssel és nyelvcserevel összefüggő apadás Halmágyra, Kóborra, Nagymohára, Oltszakadátra. (E vidék szigethelyzetben levő szórványairól szociográfiai leírás készült 1998-ban: AMBRUS ATTILA szerk., Kóborlás és helytállás. Erdély felfedezése 1. Marosvásárhely–Brassó.)

Az elmúlt években tanszékünk néprajzos és nyelvész oktatói kiterjedt kutatást végeztek az oltszakadati magyarság körében (L. POZSONY FERENC, Egy Szeben megyei magyar szórványközösség; Erdélyi Múzeum 62. 2000/3–4: 185–92; KÁDÁR EDIT: NyÍRK. 44. 2000: 69–108). A nyelvhasználatra vonatkozó vizsgálat feltárta és rögzítette a kétnyelvűséggel és a nyelvvesztéssel összefüggő folyamatokat: a másodnyelvi dominanciát, a kétnyelvű diglossziát, a folyamatosságot és kontaktus következményeit, az etnolingvisztikai vitalitás gyöngülését. Ezek a megállapítások többé-kevésbé a hasonló helyzetű többi magyar nyelvű közösségre is érvényesek. (A korábbi helyzetre fontos HORGER ANTAL tanulmánya: MNy. 1910: 179–209, 306–15, 378–82.)

6. Nyelvi környezete, mai demográfiai helyzete és nyelvi folyamatai tekintetében Lozsád hasonlít az előbb említett Szeben és Brassó megyei szigetekhez (170/94). Távollabbi nyelvi kapcsolataival azonban más a helyzet, és ez bizonyára az eltérő történelmi előzményekkel függ össze. A Maros és mellékfolyóinak (Cserna, Sztrigy) völgyét már a honfoglalástól benépesítette a magyarság, így Hunyad megyében az állandó pusztulás és keveredés ellenére joggal föltételezhető a folytonossága. Ezzel teljesen összhangban a nyelvöldrajzi összefüggések a belső-erdélyi Mezőség (Közép- és Felső-Maros mente, a Küküllők vidéke) és a Fekete-Körös völgyi, szintén szigethelyzetű kistrégió irányába mutatnak, és nem a székely felé. Az *a*-zás és *e*-zés közzismert jelenségén kívül – *ásal*, *pajva*, *barana*, *faka* 'kaszanyak', *tarma*, *hököl* 'hököl' – csak néhány grammatikai és szóföldrajzi jelenséget említek: tárgyas T/1: *kapáluk*, *vetük*; múlt idejű *vetettem*, *vetettük* a székely *vettem*, *vettük* ellenében; a *levél* és a *göcs* a székely *lapi* és *bog* ellenében, a 'morzsol' jelentésű *murzsál*, a *lapisvas* (az eke része). BÖSZÖRMÉNYI GÉZA már a XX. század elején fölfigyelt a Fekete-Körös völgyi Jánosfalva nyelvjárásának ebbe az irányba mutató kapcsolatára, az azonban kétséges, hogy – mint írja – „a székely őshazából kerültek a kanyargós Körös szűk völgyéig.” (A jánosfalvi nyelvjárás. NyF. 29. Bp., 1906. 40). Sőt az a valószínűbb, hogy az „ősibb haza” az a Belső-Erdély volt, amelyhez peremként a mai dél-erdélyi Lozsád és a Fekete-Körös mente is hozzátartozott. A RMNyA. kutatópontjai között szereplő Köröstárkány természetesen az érintkező hajdúbihari nyelvjárás több sajátosságát is magán viseli.

7. Az előző századfordulóra már elapadt Hunyad megyei magyarságot gyarapították az ekkor Dévára és környékére, valamint Sztrigyszentgyörgyre és Csernakeresztúrra (835/537) telepített bukovinai székelyek. Az 1764-es menekülésüket követően előbb Moldvában, majd rá rövidesen Bukovinában alkottak nyelvszigetet, amely a száz éven át tartó elszigeteltségben nyelvhasználatukat részben bizonyára egységesítette. A XIX. század végén és a XX. század elején, végül 1941-ben részben az Al-Duna mentén más nyelvi környezetben az előbbihez hasonló sorsra jutottak. Hunyad megyében peremhelyzetbe kerültek, a Bánságba korábbi telepések közé (Gizellafalván, Gyorokon); a Marosludas melletti Andrásy-telepen, valamint Magyarországban belső nyelvjárásszigetet alkotnak magyar és román nyelvi környezetben. Az 1941-ben Bácskába menekültek végül a háború végén Tolna, Baranya és Bács megye községeiben telepedtek le. (L. FAZEKAS TIBORC, Történelmi és nyelvi adalékok a bukovinai nyelvjárás eredetének meghatározásához. Bölcsészdoktori disszertáció, ELTE BTK, 1977.; SEBESTYÉN ÁDÁM, A bukovinai székely-

ség tegnap és ma. Szekszárd, 1989.; ZSÓK BÉLA, Én mindig itthon voltam. (Néprajzi írá- sok Déváról). Kolozsvár, 2000.)

Az elmúlt száz, illetőleg félszáz évben, amióta jelenlegi nyelvi környezetükben él- nek, eredeti nyelvváltozatuk a nyelvi környezet függvényében változott. Tanulságos volna e szétfejlődési folyamat következményeinek a tüzetes vizsgálata. (Erre már történt kí- sérlet: VARGA ADRIENN végezte el a bukovinai székely eredetű csernakeresztúri és kakasdi nyelvhasználat összevető elemzését: A Bukovinából kitelepült székelyek nyelv- nek változása. Szakdolgozat, PTE BTK, 2004. Kéziratban.) Viszonylag többet tudunk a Dunántúlra került bukovinaiakról, ahol erőteljesebb a magyar köznyelvi hatás, de például az Ormánsággal szomszédos területen a MNyA. adatai szerint – nyilván történeti okokból – éppen az azzal való nyelvjárási egyezés a feltűnő (erről I. BENKŐ 1967/2003. i. m. 172–3).

A mai Románia területén letelepült bukovinai magyarok nyelvi helyzetére a nyelv- csere jellemző, és ez a peremhelyzetben jobban konzervált nyelvjárásuk elvesztését jelenti (VARGA i. m.).

8. A Bánságban a dominánsan *ö-ző*, illetőleg *ë-ző* magyar nyelvjárástípusokhoz vi- szonyítva – amint VÖÖ ISTVÁN 30 évvel ezelőtt megjelent monográfiájában tisztázta (A bánsági magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere. Bukarest, 1975.) – nyelvjárá- szigetnek tekinthető az *i-ző* és *ë-ző* Végvár (1213/597), Újszentés és Igazfalva. E települések magyar anyanyelvű beszélői a Tisza–Körös vidéki régióból származnak. Az itt szintén szí- getjellegű, palócos nyelvjárástípus Németszentpéterről, Kísszentpéterről és Lázár-völ- gyéről adathozható olyan beszélőktől, akiknek elődei az Abaúj-Torna megyei gönci járás- ból kerültek ide. „Eredeti palóc nyelvjárásukból már alig őriznek valamit.” (VÖÖ i. m. 23).

9. Az előbbiektől teljesen eltérően alakult ki az északkeleti nyelvjárási régió romá- niai részén a Nagykároly környéki nyelvjárásziget. Arról a nyelvjárási alakulatról van szó, amelyet a XX. század második felére többségükben elmagyarosodott svábok beszélnek. A XVIII. század eleji betelepítéssel itt is előbb egy német nyelvshiget jött létre. Ez azon- ban a XIX. század közepétől egyre inkább kétnyelvűvé válik (sváb–magyar kétnyelvűség), a XX. század második felére aztán jelentős részében teljesen elmagyarosodik. Ez a ma- gyar változat azonban eltér a környező nyelvjárástól olyan sajátosságokban, amelyek a sváb nyelvi alaprétégből maradtak meg, illetőleg az eredeti sváb nyelvjárás hatására ala- kultak ki. Jellemző a magánhangzók zártabb artikulációja, labiálisok illabiális képzése (rövid illabiális *á*, kissé illabiális *a*, az *öü* diftongus *öj* megoldása), a tökéletlenül képzett *a* beszédhang hangsúlytalan helyzetben; a hosszú mássalhangzók rövid, némely zöngések zöngétlen ejtése; a *-li* kicsinyítő képző magyar szavakban is; sváb szókészleti archaiz- musok stb.).

TEISZLER PÁL 1973-ban megjelent monográfiájában 15 ilyen település sváb eredetű magyar beszélőinek hangrendszerét írja le, és megállapítja, hogy „a nyelvi részrendsze- rek mindegyikének szempontjából egy új, sajátosan egyedi magyar nyelvjárási alakulat- ról beszélhetünk.” (A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó rendszere. Bukarest. 5). A 90-es évek közepén ezek közül hármat SZABÓ JÓZSEF újólág megvizs- gált, 2004-ben EVERT KRISZTINA szintén hármat. Azt már az 1992-es népszámlálás ada- taiból tudni lehetett, hogy a 80-as években erőteljes magyar→sváb (német) disszimiláció indult meg, e vizsgálatok viszont azt is igazolták, hogy e települések nyelvhasználatában a magyar és a román mellett, településenként és korosztályonként eltérő mértékben, a sváb is folyamatosan megőrződött. A SZABÓ által tanulmányozott Csanáros, Mezőfény és Mezőpetri közül ez utóbbi bizonyult a leginkább konzervatívnak (MNy. 2000: 368), Csanáros, Kisdengeleg és Mezőpetri összevetésében pedig Kisdengeleg (EVERT KRISZTINA,

Többszínűség és nyelvcsere a csanádosi, kisdengelegi és mezőpetri svábok nyelvhasználatában. Szakdolgozat. Kolozsvár, 2004.).

10. A fentiekből adódó általános módszertani következtetés, hogy a nyelvterületek és nyelvjárászati területek vizsgálatában a magyar nyelvterület romániai régióiban és másutt is a földrajzi (dialektológiai és areális) és a társadalmi (szociolingvisztikai) dimenzióra egyaránt tekintettel kell lenni. A mozgásban, amelynek általános iránya a kiegyenlítő, a belső (nyelvi) tényezők mellett több külső tényezőnek is szerepe van. A nyelvterülettől elszakadt nyelvterületek sorsa inkább a külső tényezőktől függ (nyelvi jogok, nyelvi státus, etnolingvisztikai vitalitás stb.), a nyelvjárászati területeket a környezet és a standard által befolyásolt belső vergencia egyenlíti ki, a peremterületek pedig, amelyek egyszerre nyelvterületek és nyelvjárászati területek, egyaránt részei a lassú nyelvjárásvesztésnek és nyelvcsere-nek. Noha az olyan peremterületek, mint Magyardecse, Oltszakadát vagy Lozsád annak is példái, hogy sajátosan erős belső kötelezőik révén a nyelvet (és a nyelvjárást) is eredményesebben megtartották, mint más, kedvezőbb helyzetben levő települések.

11. Előadásom célja elsősorban az volt, hogy egy ezután elvégzendő fontos kutatási témára felhívjam a figyelmet. Egy olyan témára, amellyel – sok máséhoz hasonlóan – adós az erdélyi magyar nyelvészet. És arra is, hogy a külső régiókban a dialektológiai és a történeti megközelítés mellett elengedhetetlen a mai élőnyelvi valóság feltárása. Mert egyébként a mai dinamikus nyelvi mozgás körülményei között megtörténhetik, hogy olyasmivel foglalkozunk a korábban gyűjtött adatok alapján, ami a valóságban már nincs is.

PÉNTEK JÁNOS

Hungarian language enclaves and dialect enclaves in Romania

Twentieth-century studies and publications in Hungarian linguistic geography have made the description of a number of isolated Hungarian language and dialect areas possible. These descriptions, however, had to ignore the eastern part of the territory where Hungarian is spoken, the Transylvanian region, given that it was only after 1990 that the publication of “The Atlas of Hungarian Dialects in Romania” and other materials of linguistic geography had become feasible. Although the publication of those materials is not yet complete, the author thinks that it is now time to raise the issue, partly with the intention that its dialectological aspects be separated from sociolinguistic and ecolinguistic ones and also in order to propose, as a long-term research programme, the study of the Hungarian enclaves of the easternmost region. A fundamental characteristic of dialect enclaves is that they differ from surrounding areas in some of their relevant dialect-typological features. The regression of a formerly homogeneous dialect region (like the Mezőség region of Hungarian in Transylvania) due to the expansion of another language (Romanian, in this case) leaves scattered areas of the same type behind. These are enclaves in terms of their linguistic environment, but not in a dialectological sense. The consequences of demographic and intensive linguistic processes can be attested most clearly in fringe enclaves. As far as their origin goes, most fringe enclaves in Southern Transylvania exhibit features of the Székely dialect, as well as, to a lesser extent, those of the Mezőség dialect. Just like the Southern Transylvanian region as a whole, these include settlements whose Hungarian population is small and decreasing fast. The dialect of ethnic Germans around Nagykaroly (Carei) who had turned Hungarian in the nineteenth and twentieth centuries retains some German traces, especially in phonetic/phonological and lexicological respects.

JÁNOS PÉNTEK